

4. a. ARS POETICA

(A költészet halála)

Kedves barátaim!

Ez az előadás vagy beszámoló vagy minek nevezzem, ez az izé, amibe épp belekezek, tudomásom szerint az „Ars poetica” című sorozatban hangzik el. Ars poetica. Érett zamatú, kissé már szotyós, kissé avíttas, alapjában véve megmosolyogtató kifejezés. Szó szerint költői mesterségnek fordítható, értelem szerint költészet-tannak – Horatius vagy Boileau legalábbis még ilyen értelemben használta. Az idők folyamán azonban, mint csaknem minden terminus, ez is jelentésváltozáson ment át. Fogalmaink hovatovább afféle csebrekhez hasonlítanak, amelyekbe bármi betölthető; tartalmuk máról holnapra erjed, cserélődik, s ha este még bort merítettünk valamelyikből, reggel talán már ecetet találunk benne. Egyszóval az „ars poetica” tartalma is megváltozott; mai jelentését leginkább a *költői hitvallás* közelíti meg.

De akár mesterség, akár hitvallás, mindenképp „költői” – az összetételnek ez az oldala mindmáig helytáll. Márpedig épp ezt a szót, épp ezt a „költőit”, egyre kevésbé szívesen, s egyre inkább röstelkedve, húzódozva mondjuk ki. Miért? Egyebek közt talán azért is, mert a magyar nyelvben „költő” nem csak annyit jelent, hogy versírással foglalkozó ember. Minősítő értéke van. „Költő” magyarul jó költőt, igazi, valódi költőt jelent. Ha valakitől azt halljuk, hogy „költő vagyok”, azt ma bizony már megmosolyogjuk, egyszerűen mert nem az ő dolga ilyesmit megállapítani. „Költő vagyok” – milyen ártatlanul, magától értetődően írta le még József Attila is! Ma azonban több árnyalat hengegést és romantikus magakelletést éreznénk benne, afféle pöffeszkedő önbíráskodást, mintha egy versenyfutó azt a jogot követelné, hogy egyúttal célbíró is legyen – tébolyt és rossz ízlést egyszóval, hogy

nevén nevezzük a dolgot. Márpedig ebben a gyorsan változó világban, amelyben nemcsak a fogalmak, hanem Nietzsche szavával maguk a „táblák” (az értékek) is estéről reggelre devalválódnak, mégiscsak a jó ízlés az, amire úgy-ahogy még támaszkodni lehet. „Költő vagyok” – micsoda bombaszt! Szinte biztos, hogy nem költő, aki ilyesmit szájára vesz.

A fogalmak, barátaim, a fogalmak! Ha én most elkezdeném gyanútlanul emlegetni és fejtegetni költői hitvallásomat, ars poeticámat, mi egyebet tartalmazna az implicite, mint az előbbi bombasztot: „költő vagyok”? Ne tételezzenek fel rólam ekkora ízléstelenséget.

Meg aztán mi az, hogy „költői”? Lassanként maga a szó is tálánnyá válik. Hajdani méltósága rég odavan, gyanús és ellágyultan szenvelgő melléközöngéje támadt – újabb ok, amiért a szigorú ízlés elkerüli. Szégyellni való lett maga a szó, mint a „malaszt” vagy az „üdvösség”, deklasszálódott, hogy úgy mondjam, megromlott a lelkiismerete. Miért? Mikor romlik meg egy szó lelkiismerete? Nos, akkor, abban a pillanatban, amikor banálisként, avultként, anakronizmusként kompromittálja magát. Amikor senki (vagy legalábbis a legjobbak) nem tudják többé pontosan, mit jelent; amikor senki (de legalábbis a beavatottak) nem hisznek többé a dologban, amelynek jelölésére annak idején kialakult.

Hogyan, hogyan? Nem hiszünk többé a dologban, amit a „költői” szó jelent? Mi mindnyájan, akik itt együtt vagyunk, de legalábbis a jobbak, a beavatottak, nem tudjuk többé, mi a költészet?

Engedelmmükkel épp ezt a képtelenséget állítanám.

Közismert meghatározást idézek: „költészet az, amit több ezer éve annak neveznek”. Nos, kedves barátaim, ízelgetik-e, méltányolják-e ennek a mondatnak nagyszerű semmitmondását? Érzékelik-e a bosszús tehetetlenséget, amiből egy ilyen ötlet kipattan? Hiszen ez éppen olyan, mint az ontológiai istenbizonyíték: ne van, tehát lennie kell. Isten létét azonban csak akkor kezdték bizonygatni, amikor tulajdonképpen már nem hittek benne. Egy ilyen paradoxon is csak akkor születhet meg, amikor a boldog evidencia, a költészet evidenciája – tulajdonképpen már odavan.

...,„amit több ezer éve annak neveznek” – méghozzá nem is igaz. A költészet ma, csodálatos és borzalmas huszadik száza-

dunkban, egyáltalán nem az többé, ami több ezer évig volt. Nem tud, de nem is akar ugyanaz lenni. Tudatosan, hihetetlen mennyiségű szellemi energiát pazarolva arra törekszik, hogy mássá legyen.

Vajon miért? Erre vonatkozó gyanúimat, érzéseimet (mert hipotézisnek még együttvéve sem nevezném őket: túlságosan nagyképű számomra a szó), erre vonatkozó feltevéseimet, mondom, egyszer már megfogalmaztam, nem is olyan régen, a képzőművészet hasonló állapotát elemezve. De mert önök, kedves barátaim, nem biztos, hogy elolvasták ezt az eszme-futtatást,* vagy ha talán olvasták is, nem biztos, hogy olyan frappáns emlékeztetéssel sikerült megfogalmaznom, amit aztán bármikor nehézség nélkül felidézhetnének, hadd foglaljam itt össze még egyszer gyanúimat. Már csak azért is, hogy a gondolatmenet lehetőleg hézagmentes legyen.

Miért törekszik tehát korunk költészete arra, hogy mássá legyen, mint amit több ezer évig költészetnek neveztek?

Eredetileg talán spontánul indult el a folyamat. Korabeli feljegyzésekben, a századforduló szellemi mozgalmait ábrázoló művészregényekben (a legmélyebbre látó ezek közül Thomas Mann *Doktor Faustusa*) azt olvasom, hogy az első indítást a hagyományos művészi eszközök váratlan banalizálódása adta. Ugyanarról a devalválódásról van szó, amellyel bizonyos fogalmainkról szólva épp az imént elbíbelődtem. Megromlott a szó lelkiismerete – mondtam –, a kényes ízlés már csak szégyenkezve veszi szájára, lehetőleg el is kerüli. Nos, a századforduló kényes ízlésű költői, a nagy kezdeményezőt, Baudelaire-t nem is említve, épp ilyesmit éreztek a költészet sok ezer éves hagyományaival kapcsolatban. Bármit alkottak a konvenció alapján – mert a költészet klasszikus értelmezésében nem is egyéb, mint konvenciórendszer –, az mind közhelynek, banálisnak, utánérzésnek bizonyult, s legfeljebb az ironikus távolságtartás tette annyira-amennyire élvezhetővé. A hagyomány, amelyet addig éppen csak tisztelni és alkalmazni kellett, hogy létrejöjjön a mű, a költészet kész konvenciótára, mondhatnám téglarakatára, amelyből a költő eladdig kedvére épít-

* Vajúdó korstílus. *Utunk*, 1973.

kezett – most érthetetlen módon egyszerre szétmállott és kiürült. Anakronizmussá vált minden, ami addig használható volt. Már csak annyiban lehetett hasznát venni, amennyiben csúfoltak vele.

Érthetetlen, váratlan fordulat csakugyan, nem csodálnám, ha tényleg ördögi incselkedésnek, afféle természeti csapásnak érezték volna. Ami könnyű volt, egyszerre roppant nehéz lett, ami magától értetődő, egyszerre problematikus. S érdekes módon épp a költészet kifejezésbeli, tartalmi, hogy úgy mondjam: emberi konvenciói bizonyultak szembeötlően banálisaknak – még inkább, mint a formaiak. A rendkívüli szellemi erőfeszítés, hogy túljussanak ezen az eleinte talán nem is tudatos (de csontjuk velejében érzékelt) holtpontra, bírta rá aztán a költőket arra, hogy kísérletezzék az új korstílust: a modern költészetet.

Az új stílus – nos, erről van szó, ez itt a kulcsfogalom, természetesen. A költők csak annyit éreztek, hogy a régi stílus konvenciói közhellyé váltak, banalizálódtak. Finnyásságukban azonban az új korstílus igénye jelentkezett. Mert egy stílus csak addig tart, amíg egy életérzés tart. Egy életérzés addig tart, míg érvényben marad az életforma, amely kiváltotta. Mihelyt ez megváltozik, azonnal átalakul a világnézet, s vele együtt a művészet stílusa is.

Nos, a századfordulón éppen ez volt a helyzet. Eljött az új kor, kialakult az a roppant komplex és gigantikus struktúra, amelyet modern ipari társadalomnak nevezünk, beköszöntött a maga összes emberi következményével, a költészet régi stílusa pedig nem bizonyult alkalmasnak, hogy életérzését megszólaltassa.

Az ellentmondás lényegbevágó, pillanatra sem szabad lebecsülnünk. Az igazság olyasmi, ami mindenáron ki akarja mondani önmagát. Márpedig itt arról volt szó, hogy egy emberi közlésforma, amely kifejezetten arra való volt, hogy általa az igazság kimondassék, egyszerre alkalmatlanná vált szerepére. Nem azért, mintha önmagában elöregedett volna: ahogy több ezer évig kitarzott, elszolgált volna még pár ezer évig. Hanem azért, mert új igazságok támadtak, amelyeket nem tudott kimondani, új életérzés, amely túlnötte kereteit. Ez volt – ismétlem – a kísérletezés történelmi értelme, nem kevesebb: az új korstílus kidolgozása. Ha meggondoljuk, a lehető legmagasabb cél. Hiszen – mondjuk ki

nyíltan – tulajdonképpen nem is a mű, hanem a stílus az, amit egy kor a saját kifejezésére és tanúságára valaha is létrehozott.

Megindult tehát a kísérletezés, de szokatlanul hosszadalmasnak bizonyult, sehogy sem akart vége szakadni. A régi konvenciók, hogy úgy mondjam: a költészet ancien régime-je, amely ellen a lázadás kitört, nem tanúsított túlzott ellenállást, egymás után adta fel hadállásait. De kitűnt, hogy rengeteg hadállása van. Alighogy sikerült bevenni az egyiket, máris feltűnt mögötte a másik; a forradalom rohamosztaga, az avantgárd, naponta új ostromra indult. Előbb csak a tartalmi konvenciókat, a késő romantika érzelmi-erkölcsi kötöttségeit vette célba. Azután a hagyományos versépítkezést. Azután a verselést is. Végül pedig maga a nyelv került sorra, mert kitűnt, hogy az sem egyéb, mint konvenció. Mindent összevéve, a forradalom olyan küzdelmesnek és radikálisnak bizonyult, amilyenre még nem volt példa a művelődés történetében. Az európai stílusok eddig úgyszólván észrevétlenül, példás spontaneitással, szinte a divatváltozás könnyedségével fejlődtek ki egymásból. Most azonban ugyanaz a folyamat, amely olyan zökkenőmentesen vezette át a költői gondolkodást a középkorból a reneszánszba vagy a reneszánszból a barokkba, váratlan nehézségekkel s még váratlanabb eredményekkel járt. Vajon miért? Miért jutott századunk költészete végül arra a meggyőződésre, hogy az annyira óhajtott új korstílust csak azon az áron vívhatja ki, ha megszakítja a folyamatosságot, s minden régít radikálisan feladva, egészen új, mindenestől új költészetet teremt?

A magam részéről két okát látom. Az ember életformája (s így életérzése) korunkban talán csakugyan gyökeresebben változott és változik, mint eddig bármikor. Következésképpen az új stílus is küzdelmesebben alakul ki, és radikálisabban új lesz, mint bármelyik régi.

Másrészt: ez az első stílusváltás a történelem során, amely nem spontánul megy végbe. Az első, amelyet végrehajtanak. A költők eddig még sohasem voltak világos tudatában annak, hogy új életmód alakult ki, tehát a költészetnek is változnia kell. Most azonban, az első spontán tapogatózások után, közbeszólt a tudomány. Épp e tapogatózások értelmét kutatva, a modern elmélet hamarosan tudatosította a feladatot, s a költők azontúl már szántszán-

dékkal keresték az újat, hogy mihelyt megtalálták, nyomban azt is feladják mint régít. Valamiféle versenyfutás alakult ki így a legegységjábbért, az igazán korszerűért, de egyúttal valamiféle tudathasadás, valamiféle meghasonlás is. Azt, aminek természete szerint spontánul, az ízlés, a formaérzék, a közérzet változásának közvetítésével kellett volna végbemennie, azt most tudatosan, önmagát figyelve hajtotta végre az emberi ész. A költői szemlélet ilyenformán már nemcsak azért változott, mert arra belső törvények kényszerítették, hanem mert tudta is, hogy változnia kell. Végül már nem is tudott mást. Nem maradt egyéb értelme, mint maga a változás. Az újítás – talán a szellem tehetetlensége folytán – képtelen volt határt szabni magának, alaptétellé, axiómává, az új stílus egyetlen ismérvévé változott. Az következett be, hogy nem minősült többé korszerűnek, csak az olyan költészet, ami az előző lépéshez képest is teljesen új volt. A költők már nem az igazat keresték, még csak nem is a költői nyelvet, amelyen az új igazság kimondható, hanem csak az újat, minden további szándék nélkül – magáért az újért. Költés és újítás ugyanaz lett. A költői aktus eredménye ezentúl nem a költői, nem a szép, nem a kifejező, hanem az új. Mint annyi minden a történelem során, az újítás is visszajára fordult: eszközből cél lett. Ma már ott tartunk, hogy miután az összes konvenciót sorra vette és gondosan lerombolta, s úgyszólván kifogyott az örölnivalóból, mint legutolsó konvenciót, magát a költészet alapanyagát, minden lehetséges költői igazság primér közvetítőjét: a jelentéshordozó emberi nyelvet támadta meg.

Nem kárhoztatom érte, nyilván így kellett lennie. Gyerekes dolog erkölcsileg viszonyulni ahhoz, ami szükségszerű. De rendkívül érdekes fejlemény, az tagadhatatlan, s további érdekes fejleményeket jósol. Hát nem különös csakugyan, hogy az egységes, átfogó korstílus igénye (amely eredetileg az újítást megindította) ebbe az ipari újítómozgalomba, ebbe a költői Babel-tornyába, a költői törekvéseknek ebbe az áttekinthetetlen zürzavarába torkollott, amely körülvesz minket, modern embereket? A valóság kedveli a paradoxont. Kényszerítő tényeivel olyan törekvéseket ültet el a jó szándékú emberekben, amelyek ha megvalósulnak, még csak súlyosbodnak a tények. Századunk költőinek nagy és indokolt moz-

galmával is ez történt. Egységes korstílusról álmodoztak – s a költészet végletes atomizálásához jutottak el. Korszerű esztétikát akartak – s ma ahány költő, annyiféle esztétika. Ha azt mondom: nincs többé érvényes esztétika, ugyanazt mondom. Azt akarták, hogy a költészet alkalmassá váljék újfajta igazságok kimondására – s oda jutottak, hogy egyáltalán semmiféle igazságot nem mond ki többé. Minden törekvés in extremis épp az ellenkező eredményre vezetett, mint amit reméltek tőle. Így lettünk tanúi a költészet tragikomikus meghasonlásának egy gyökeres forradalom után, amely az újítás nem szűnő lendületéből ítélve véget sem ért még, s amely már többekben és már régóta azt az érzést kelti, hogy rámeleg és belepusztul nemcsak a régi költészet, hanem a költészet egyáltalán. Megkockáztatok egy feltevést: vajon nem épp ez a funkciója? A huszadik század stílusváltása vajon nem az a mechanizmus-e, amelyen keresztül ez a sok ezer éves közlésforma önmagát emészti fel?

Kedves barátaim, ezen a ponton elnézésüket kell kérnem. Mindenekelőtt azért, mert olyan tényeket soroltam fel, amelyeket éppolyan jól ismernek, mint én magam, vagy talán nálam is jobban. Azután mert képmutatóan, bátortalan feltevés formájában előlegeztem egy konklúziót, amelyre még csak ezután szándékosom eljutni, s amellyel épp ezért aligha érthetnek egyet. Végül pedig azért, mert kis történeti összefoglalóm során többször is szó szerint idéztem önmagammat (azt a bizonyos elmefuttatást a képzőművészet állapotáról), ami először illetlenség, azután nem is vall különös találékonyságra. De hát mit tegyek, ha a költészetben hajszállra ugyanaz ment végbe, mint a festészetben vagy a szobrászatban? Az ember nem fogalmazhat újra egy gondolatot, valahányszor eszébe jut. Már csak azért sem, mert az újraforgalmazott gondolat nem is ugyanaz a gondolat többé.

Ott tartottam tehát, hogy az egységes korstílus kialakításának igénye paradox módon mindenféle egység és folytonosság felmondására vezetett. Századunk költészete (mint egyébként élete is) végletesen atomizálódott. Hozzátehetem most: azért mégsem annyira, hogy két alapvető tendenciát ne lehessen benne megkülönböztetni. Modernnek és konzervatívok ma is éppen úgy vannak, mint harminc vagy hetven évvel előbb.

Kik ezek a konzervatívok? Amennyiben nem egészen tudatlan dilettánsok, akiknek fogalmuk sincs a korról, s mindarról, amit megkövetel – akiknek tehát egy-egy olyan szó, mint az „elkésett-ség” és „túlhaladottság”, semmit sem mond –, amennyiben nem ilyen dilettánsok, a következő elveket vallják:

A régi konvenciók csakugyan elavultak, ez kétségtelen. A költői eszközök korszerűsítése, a banalizálódott régiek kiselejtezése s újak létrehozása csakugyan szükséges volt annak érdekében, hogy az új életérzés megszólalhasson. Az újtómozgalom roppant szolgálatot tett a modern költészet kialakításában, mindaddig, míg a kifejezést szolgálta. De csak addig, egy lépést sem tovább.

Egyszóval századunk költői forradalmát a mai konzervatívok is jogosnak értékelik egy bizonyos pontig. Mindaddig, míg be nem vezette a terrort, mindaddig, míg csak az elavult konvenciókat bomlasztotta fel, nem pedig egyáltalán mindenféle konvenciót. Mert konvenció nélkül maga a kommunikálás válik lehetetlenné. Nem mondhatunk többé semmit, és senki sem értheti meg, amit mondunk. A költészet mint közlésforma szűnik meg; megszűnik annak lenni, ami; feladja lényét; nem tudja teljesíteni azt, amire való. Az elszabadult, palackjába immár visszaparancsolhatatlan újítás azonban ma már ott tart, hogy egyáltalán nem öntudatlanul, hanem nagyon is tudatosan a nyelvtant, a költői szöveg jelentésségét támadja meg. Magát a nyelvet mint jelentéshordozót. Mert hiszen az is konvenció, kétségkívül, sőt: az is régi. Mit akartok – kérdik a modern konzervatívok, hogy már ezzel az önellentmondással jelöljem őket –, mit akartok? Hiszen ti felörlitek tulajdon nyersanyagunkat, megfosztjátok értelmüktől a szavakat; kiagyalt és csak számotokra érvényes elvek szerint szervezitek a szöveget. Úgy bántok a szavakkal, mint valami építőkövekkel, dominókkal, ólomkatonákkal. Játsszotok velük. De kit érdekelhet a ti játékokotok, mit mondhat ez másoknak, hogyan lelheti ebben örömét más is, mint ti magatok?

Vagy talán nem akarjátok, hogy más is örömét lelje játékokban? Nem kacsingattok semmiféle megértésre, kommunikációra? Hát akkor miért teszitek közzé műveteket?

Vagy azt mondjátok, hogy épp az szerezhet örömet és kielégülést olvasóitoknak, ha szövegekből sikerül kielemezniük az el-

vet, amely szerint szerveződött, megtalálniuk a szabályt, a kulcsot, amely szerint összeraktátok? De hát, jó emberek, nem találtok érdemesebb célt felgyülemllett energiátok levezetésére, mint a rejtvénytyszerkesztés?

Így beszélnek a modern konzervatívok, jogos indulattal, mert hisz azt kell látniuk, hogy életük értelme, a közlés, a kommunikálás kétségbe vonódik, hogy a költészetet, az önmagát kimondani akaró emberi igazságnak ezt a pompás és évezredes nyelvezetét felelőtlenül csődbe viszik. Így beszélnek – és ki vitathatná igazukat?

Hát a mai modernnek kicsodák? Amennyiben nem egészen tudatlan divatmajmok, akik gépiesen teszik, amit másoktól látnak, s akiknek fogalmuk sincs foglalatosságuk értelméről, következményeiről – amennyiben nem ilyenek, ekképpen nyilatkoznak:

A konvenciók visszavonhatatlanul elavultak, ez most már kétségtelen. Nemcsak egyik-másik avult el, találomra és véletlenül, hanem az egész konvenciórendszer, amelyet valamikor költészetnek neveztek. Maga a költészet mint konvenciórendszer avult el, az új költészet lényege szerint konvenciótlan. Mert mihelyt konvenció, máris kölcsönvett, máris banális. Konvenció és banalitás: ugyanaz a szó. Századunk költészete nem annyiban új, amennyiben új konvenciórendszert alakított ki, hanem amennyiben új elvet tett meg törekvései céljának, hajtómotorjának: az újítás elvét. Félreértés ne essék: nem új igazságra törekszik, hanem *új struktúrákra*. Miként a modern festő a színt, a foltot, a vonalat, úgy használja a modern költő a nyelvet: szavakból épít. A nyelv a mi nyersanyagunk, jól van, ebben még megegyezünk. Ámbár miért csak a nyelv, miért nem a nyomtatott szövegkép, vagy mondjuk, az emberi hang? De maradjunk csak a nyelvnél. Nos, ma már a festő sem arra használja, a színt, a foltot, a vonalat, hogy a világot ábrázolja vele. Ezen már túljutottunk, ez már régóta fölösleges és túlhaladott. Hát akkor miért követelitek tőlünk, hogy a világ kép-mását rakjuk ki szavainkból? Miért nem engeditek meg, hogy új elvek, saját szuverén kulcsunk szerint szervezzük a nyelv anyagából szövegeinket? Miért álljátok útját annak, ami századunkban logikus és szükségszerű? A költészet jelleget, lényeget váltott, új hajlamra, új alapelvekre épül, célja nem az igazság, nem a szép-

ség, nem a kifejezés, hanem az *újszerűen strukturált emberi nyelv*. Így van, s ezt semmi sem fordítja vissza. Vegyétek tudomásul.

Azt mondjátok – folytatják a modernek –, hogy volt itt egy nagyszerű emberi közlésforma, s ezzel az új alapelvvel semmivé tettük? Volt, valaha csakugyan volt, de tulajdonképpen már régóta nincsen. Mert a költészet eredetileg a mítosz nyelve volt, sokáig versben szólalt meg mindenfajta tudás. Csakhogy az egységes tudásról időközben leváltak a tudományok, mindenfajta tudomány, töméntelen tudomány (hogyhogy nem vettétek észre?), s mindazt, amit a költészet közölni tudott, most már ezek mondják el. Hát mi ütött belétek, hogy mindenáron versbe akarjátok szedni, ami enélkül jobban és pontosabban kimondható? Miféle szellemi atavizmus ez, miféle gyermekes játék? A létet vizsgáljátok, a világ törvényeit? Tessék, ott a természettudomány. Az embert? Ott van az antropológia, biológia, pszichológia, s mi minden – az összes társadalomtudományok! Tisztességre, emberségre, cselekvésre akarjátok bírni az embereket? Nincs kifogásunk, tessék, műveljétek publicisztikát. De ne szennyezzétek be a költészetet diszciplínák salakjával, ne használjátok manipulációra, mert nem arra való.

Az igazságra hivatkoztok – érvelnek tovább a modernek –, nos, tudjuk, mi az igazság. Valami és az ellenkezője, tételekbe foglalt érdek, bűnök ürügye, gazságok igazolása. De ha még el is tekintünk attól, hogy épp századunkban mennyire kompromittálta magát – miféle igazság? Egy közlésforma csak akkor létjogosult, ha olyan igazságokat lehet elmondani vele, amit másképp sehogy. Hát mi az, amit csak ezekkel a ti kitaposott, unalmasan katógó, lapos és banális verselményeitekkel lehet manapság elmondani?

Azt mondjátok: az emberi totalitás? hogy a szaktudományok csak szeleteket, töredékeket tárnak fel az emberből – a totalitást egyedül a költészet tudja megragadni, semmi egyéb? Hát ezen már gúnyolódni is komiszság volna. Mintha beszélhetnénk még totalitásról! Mintha nem épp az volna jellemző korunkra, hogy a totalitás odalett! Mintha az emberi személyiség nagyobb része nem kívülről manipulált gép, előre gyártott klisé, afféle jéghideg holttest volna, amihez hozzányúlni is undor! S a fennmaradó rész

nem csupa széteső partikularitás, úgyhogy ami Pálra nézve igaz, Péterre nézve hazugság! Nincs már totalitás, nincsen bizony, s a mai avantgárd, a maga irtózásával mindentől, ami kifejezés, korunknak épp ezt a vonását fejezi ki. Így csap vissza a kifejezés tagadása – kifejezésbe. Korunkat nem ti, hanem igenis mi fejezzük ki, méghozzá tökéletesen.

Így beszélnek a mai modernnek – és ki vitathatná igazukat?

Es mi? Mit mondunk mi e hallucinált monológok keresztútjében, azonkívül, hogy a kívülálló olcsó fölényével megállapítjuk: beszéltek, gyerekek, okosak vagytok, igazat szóltok, beszéltek – de nem ugyanarról. Egymás füle mellett beszéltek el, mint Kodály kórusában a süketek. „Jó napot, sógor! Csónakot faldozok. Hát az öreg mit csinál? Kilyukadt a fenéke.” Mit szólunk ezenkívül, érdemben, a két képzelt monológhoz, amely korunk két alapvető szellemi tendenciáját fejezi ki?

Nos, lehajtjuk fejünket, és igen halkán, de annál nagyobb nyomtatékkal azt mondjuk: bizony, ez így van. A modernnek meggyőznek arról, hogy a régi módon nem lehet már írni. Csakugyan nem lehet. A konzervatívok meggyőznek arról, hogy az új módon nem érdemes. Csakugyan nem érdemes. A régi módon nem lehet, az új módon nem érdemes írni. Sehogyan sem lehet, sehogyan sem érdemes írni.

A költészet meghalt.

Hiszen mondogatták, jósolgatták ezt már elegen, igazán nem követelem magamnak a dicsőséget, hogy nekem jutott először eszembe. Olyan gondolat ez, amely a nagy reményekkel induló stílusújítás folyamán csaknem mindvégig ott kísértett a mélyben, a felszín alatt, az igazán értők és látók, a dolgok logikáját következetesen végiggondolni tudók tudatában. Hányszor hallottuk az aggódó figyelmeztetést: vigyázat, ez veszélyes út, szakadékba vezet. De mi azt hittük, hogy a megátalkodott maradiság hangját halljuk, egy levitézlett világ önigazolását, egy haldokló, de életéhez mégis görcsösen ragaszkodó szemlélet rosszhiszemű apológiáját. Ezt hittük, ezt mondtuk róla. Mert nekünk viszont halálosan fontos volt, hogy ne bizonyuljon igaznak a jóslat, hogy mégiscsak dolgozhassunk, írassunk valahogy. Elhangzott, többször is, utóbb már naponta elhangzott a jóslat, csakhogy mi

elhessegettük. Most aztán már egyébről van szó. A költészet nincs többé, meghalt. Én már nem jóslom – én már csak regisztrálok a tényre.

Kedves barátaim, ennek a hosszúra nyúló izének – mert ars poeticának mégsem nevezném –, ennek a keserves beszámolóknak során egyetlen könyvet említettem cím szerint, Thomas Mann *Doktor Faustus*át. Van ebben a könyvben egy megrendítő jelenet. A korszerűen zseniális, ördöggel és halállal eljegyzett zeneszerzőnek, Adrian Lewerkühnnek, élete végén még egy utolsó vigasztalás adatik. Elküldik hozzá unokaöccsét, az angyali Ekhót, akit remetesége egész melegével megszeret. A kisfiú azonban nemsokára irtózatossá kényszerül meghal meningitisben. Ekkor osztja meg Adrian Lewerkühn távol tartott barátjával, későbbi életrajzírójával, élete konklúzióját:

„– Tudod, mire jöttem rá? – mondta. – *Nem szabad lennie.*

– Minek nem szabad lennie, Adrian?

– A jónak, a nemesnek – válaszolta. – Amit emberinek mondanak, noha nemes és jó. Amiért az emberek harcoltak, amiért várakat ostromoltak, amit a győztesek ujjongva hirdettek, annak nem szabad lennie. Visszavonulok. Visszavonom.

– Nem értelek egészen kedvesem. Mit akarsz visszavonni?

– A Kilencedik szimfóniát.”

Nos, kedves barátaim, engedjék meg, hogy kölcsönvegyem ezeket a szavakat. Nem szabad lennie. A költészetnek, amiért évezredek során legjobbjaink mindenüket odaadták, ami úgyszólván életünk értelme volt – az én életemé is –, nem szabad lennie. Visszavonulok. Visszavonom.

Tudjuk tehát, miképpen ment végbe századunk kultúrtörténetének legfontosabb eseménye, s tudjuk, mire vezetett. Még csak az volna hátra, hogy megállapítsuk: miért volt mindez szükségszerű?

Személyes tapasztalatból indulok ki. Az utóbbi években alkalmam volt részt venni egy-két költői tanácskozáson. Összehívna valahová száz-százötven költőt a világ minden sarkából (el sem hinnék, hogy ebből a döglött mesterségből még mindig hányan élnek meg), ezek aztán néhány napig boldogan henyélnek, s cséplik a szalmát, abban a titkos és bánatos tudatban, hogy a legoko-

sabb tanács is hiábavaló, mert amiről szó van, az nem szavakon múlik. Divatosak manapság az efféle találkozók.

Nem szeretnék túlozni, nem mondom, hogy mindenik felszólalás, de azoknak, amelyeket én hallottam, legalább a kétharmada arról szólt, hogy mennyire szükséges a költészet éppen a mai világban, mennyire létfontosságú, mennyire nélkülözhetetlen.

Ezzel szemben hadd idézzek egy közismert, jellegzetesen huszadik századi mondást (ha jól tudom, Jean Cocteau-tól származik). „A költészet biztosan nélkülözhetetlen – úgymond. – Csak tudnám, mire.”

Nos, azt hiszem, erről van szó. Műveljük, s főleg védelmezzük a költészetet, anélkül, hogy tudnók, mire való. Holott ami csak ugyan szükséges, annak nem kell bizonygatni szükségességét. Ami elevenen él, annak fölösleges hangoztatni a létét. Senkinek sem jutna eszébe szót fecsérelni olyasmire, ami evidens. A költők és irodalmárok fokozódó igyekvése, hogy bebizonyítsák művészetükről, mennyire nélkülözhetetlen, valamiféle belső feszélyezettségre utal. Tudja, titokban mindenik nagyon jól tudja, hogy amit művel, annak bizony nincs már értelme, de mert rátette életét, s minden érdeke ehhez fűződik, az ellenkezőjéről próbálja meggyőzni magát. Önmagát is persze, de mellesleg a világot is. Mi egyebet várhatunk a gyertyaöntöktől a villamos fény idején?

Azt akarom mondani, hogy minden újabb érv, ami a költészet szükségességéről elhangzik, tulajdonképpen azt bizonyítja, hogy szükségtelen. A költői találkozók sorjázó felszólalások nem egyebek, mint a céh önvédelme a szorongató tényekkel szemben. Apológia, hogy nevén nevezem a dolgot. Márpedig azt hiszem, senki sincs köztünk, aki ne tudná megítélni, mit jelent az, amikor valami (bármilyen) apológiára szorul. Természetesen a véget jelenti.

„Csak tudnám, mire” – úgy vélem, ez itt a lényeg. Jean Cocteau, a korabeli avangárd vezéralakja, miközben mint céhbeli, hazabeszélt, mint mélyre látó, szellemes ember, elszólta magát. Paradoxona azért kitűnő, mert a tapasztalt fülnek nyíltan megvallja: „A költészet biztosan fölösleges, mert semmire sem való.”

Engedjék meg, kedves barátaim, hogy a továbbiak érdekében itt egy kis kitérőt tegyek. Sokféle módszert ismerünk az emberi kultúra jelenségeinek értelmezésére, értékelésre, s a maga he-

lyén mindegyik hasznos lehet. Énnekem azonban mindig az tűnt a legcélravezetőbbnek, amely a dolgokat funkciójuk felől közelíti meg. Bármit is vizsgálász, tedd fel a kérdést: betölti-e funkcióját, s egyáltalán van-e neki. Mert gyermekkorunktól fogva biztosan tudjuk: a világ egységes egész. Alkatrészei tehát csak annyiban létjogosultak, amennyiben részt vesznek működésében. Éppen az egészben, a világműködésben betöltött szerepüket nevezzük funkciónak.* Így hát, ha bármely részjelenséget az egészhez akarunk mérni, erre nincs más mód, mint hogy tisztázzuk a funkcióját. Ilyen módon nemcsak értelmüket, hanem értéküket is azonnal megvallják a dolgok. Nem is hiszem, hogy „táblák” és fogalmak egyetemes devalválódása idején elképzelhető volna más eszköz az érték felmérésére. Csakis funkcióján lehet megmérni a dolgot, egyéb mértéket nem tűr. Mert – ismétlem – csakis ez fejezi ki viszonyát az egészhez; funkción mérni annyi, mint az egészhez mérni. Ha kívül eső, mondjuk erkölcsi vagy eszmei mércét alkalmazunk, teszem fel, egy irodalomtörténeti jelenségre, ez ugyanolyan, mintha centiméterrel próbálnók megmérni a súlyt.

Egyszóval a funkció az egyetlen rendelkezésünkre álló érték-mérő; enélkül az „érték” szó értelmét veszti. Ez viszont objektív és sziklaszilárd. Aki az „érték” szót tudománytalannak mondja (és hányan vannak manapság ilyenek), az semmi mást nem árul el, mint hogy sohasem nézett mélyére ennek a fogalomnak. Funkció. Afféle varázsszónak tetszik. Nem is értem, miért nem építettek rá legalábbis axiológiát.

Ez után a rövid kitérő után kanyarodjunk talán vissza gondolatmenetünkhöz, s próbáljuk a költészetre alkalmazni varázsszavunkat. Mi a *funkciója* a költészetnek a mai világban, s egyáltalán van-e neki? A két fiktív monológ, amit az előbb végighallgattak, tulajdonképpen már előlegezte a választ. Korunk két alapvető költői irányzatának képzelt képviselői, kiváló érzékkel egymás gyöngéi iránt, s egyúttal kiváló példát adva a funkciónak mint ér-

* Utólag helyesbítve a tételt, leszögezném: csakis az organikus struktúrák funkcionálisak. Erre csak később jöttem rá. Itt tehát társadalom értendő mindenütt, ahol világot írtam.

tékmérőnek használatára, épp azt vetik egymás szemére, hogy amit művelnek, fölösleges. A konzervatívok bebizonyítják, hogy ahova az avantgárd ma eljutott, ott már megszűnik a kommunikálás, a költészet megszűnik közlésforma lenni. Tehát nincs többé önmagán kívüli értelme, nem vesz részt az egészben, nincs szerepe a világműködésben – értéktelen. A modernnek viszont bebizonyítják, hogy a kommunikálás, amihez a konzervatívok annyira ragaszkodnak, ma már csak látszat. Tulajdonképpen nincs olyan emberi igazság, amit ne lehetne másképp is elmondani, mint versben. Tehát a költői kifejezésnek nincs többé önmagán kívüli szerepe, nem vesz részt igazán a világműködésben – avult és értéktelen. A két irányzat persze képtelen elismerni, hogy a másiknak is igaza van. Mi azonban, innét kívülről, kényelmes páhollyunkból, amely lassan már kínzókamrához hasonlít, belátjuk és elfogadjuk mindkettő igazát. A versnek nincs többé igazi szerepe, akár régi, akár új módon írják, nem való semmire önmagán kívül, nem nélkülözhetetlen alkatrésze többé az emberi létnek, nem végez el valamit, ami nélküle elvégzetlen maradna. Nincs funkciója. Fölösleges és értéktelen.

Beszélek-e még tovább? Szükséges-e még elmondanom, hogy a fölöslegessé vált alkatrészt a világműködés előbb-utóbb kiveti magából? Hogy addig is, míg kiveti (helyesebben: míg nyilvánvalóvá válik, hogy rég kivetette), addig is mindenki, aki költő, szegény Szabédi László álláspontján kénytelen tovább tengődni:

*Keringjen a világ, fölösleges
külön kerékként elkeríngék én is.*

S végül emlékeztessenek-e a sorsra, amely osztályrészül jut annak, aki (költőként) költészetten kívüli gépezet alkatrészévé próbál szegődni? Ne várjanak tőlem próféciaát. Amit meg akartam alapítani, csak annyi, hogy a költészetnek azért kellett meghalnia, azért szükségszerű a halála, mert semmire sem való önmagán kívül. A huszadik század nagy és indokolt újítómozgalma, roppant erőfeszítése az új korstílus kialakítására, volt a mechanizmus, amely végrehajtotta az ítéletet. De az ítélet oka nem ez volt. A költészet meghalt, mert funkciót veszített.

Kedves barátaim, ezen a ponton egy pillanatra elakad a szavam, s kétely és röstelkedés lúdbórizik végig a hátamon. Vajon igaz-e mindaz, amit elmondtam? Én magam komolyan gondolom, elhihetik: nem vagyok már gyermek, hogy pusztán a feltűnés kedvéért bármit is kiagyaltak. De önöket szintén anya szülte. Nyilván éppen olyan jól ismerik az emberi természetet benső tapasztalatból, mint ahogy én ismerem. Nyilván éppen olyan jól tudják, mint én magam, hogy gondolataink semmi egyébből, csakis mivoltunkból, sorsunkból, életünkől fakadnak. Eszméink legnagyobb része: öngazolás. Eddig még nem született elmélet a földön, amely ne valamely érdeket, valamely személyes vagy csoporttörekvést fejezne ki. Ami nekünk igazságnak tűnik, az többnyire, bizony, csak érdek. Ritkán, roppant ritkán fordul elő a boldog pillanat, hogy érdek és igazság egymásra találjon; hogy nézeteinkben objektíven ismerjék fel magukat a tények.

Félelmem és meghökölésem oka a következő. Hátha mindaz, amit itt elmondtam, szintén csak öngazolás? Hátha én is felülök tulajdon érdekeimnek, s készpénzként próbálom elsütöni, amit sugallnak? Hátha csak mivoltomból, sorsomból, életemből fakadó titkos óhajom az, amit igazságként tálaltam önök elé?

De hát milyen érdek fűzhet ahhoz, hogy a költészetet, életem értelmét, halottnak mondjam? Nos, elfogulatlanul s eléggé mélyen nézve magamba, el kell ismernem: van ilyen érdek. Mert a szürkeállomány egyszer csak elöregszik, az invenció egyszer csak kimerül, a termékenység nyara lezárul, s érthető (még ha nem is bocsátható meg), ha ilyenkor a kiégett lélek ekképpen sóhajt: „végem van; bárcsak lenne már vége a világnak is”.

Hátha én is így próbálom világtasztrófába burkolni erőim elapadását, másokra fogni a szégyent, egyetemes törvényekkel ki-magyarázni a személyes gyalázatot? Mert nem megy az írás, esztendő óta nem megy. Hátha mind e durva bűbáj, amit itt műsorra tűztem, éppen csak arra való, hogy felmenthessem magam, hogy igazolhassam magam, hogy megmentsem magam a kétségbeeséstől? „Nem megy? Hát persze hogy nem megy. Senkinek sem megy. Nem is mehet.”

Nem bizony, kedves barátaim, nem megy az írás, éspedig azóta nem, amióta végiggondoltam századunk kultúrtörténetét, s

beláttam, hogy a költészet meghalt. És most kétségben élek: vajon azért nem megy, mert beláttam, vagy azért láttam be, mert nem megy?

Ezt persze hiába bocsátanám szavazásra, önök sem dönthetik el. Nem döntheti el senki, csak az idő. Remélem, velem van a baj, én merültem ki, én mentem csödbe; remélem, csak azért látom halottnak az élőt, mert én magam képtelen vagyok teremni, s úgyszólván halott vagyok. Ilyesmit remélek. Az ember már szívesen magára vállalná a kárhozatot, ha ezzel átmenthetne bármi-lyen parányi reményt a jövőbe. Például azt a reményt, hogy maga a valóság egyszer még visszahozza az emberi totalitást, aminek felmutatásában a költészet ismét funkciójára lelhet. Hátha rejtve maradt még valahol egy ilyen hátsó kapu, egy ilyen titkos kiút? Ábrándozásra, áldozatra, önfeláldozásra volna hajlandó az ember, annál is inkább, mert egyebet úgysem tehet. Remélem – érdekeim ellenére remélem, ezt el kell ismerniük –, hogy amit itt majd egy óra hosszáig papoltam önöknek – mindaz csupa ostobaság.

S ezzel akár abba is hagyhatnám beszámolómat: legutóbbi mondatom, gondolom, eléggé hatásos antipoén. Mégis mondanék még valamit. Századunk költészete egyebek közt a zárt formákat is felőrölte, eszménye az, ami nyitott, ami kezdetlen és befejezetlen „mint a világ”. Én, aki nem tartom magam századunk költészetéhez tartozónak, inkább még restellem, s sziszegve mondom ki magát a „költészet” szót is (ugye, most már értik, miért sugalltam mindjárt az elején, hogy anakronizmus) – én, mondom, ismét megengedhetem magamnak, hogy szépen lezárjam előadásom. Úgy kezdtem – talán emlékeznek még –, hogy elcsúfokodtam az „ars poetica” kifejezéssel. Most, a kerekdedség kedvéért, hadd térjek vissza reá. Költői hitvallásom, míg ment az írás, énnekem is volt. Szép, kerek, kövér, kiadós ars poeticám, öröm volt nézni. Aztán, ahogy apadt a termés, ő is fogyott, zsugorodott. Mihelyt konstatáltam a költészet halálát, magától elapadt ő is. Ma már csak egy szó. Ha kíváncsiak rá, elárulom.

Tehát, kedves barátaim, figyelmüket kérem.

Ars poeticám a hallgatás.

Versem – hallgassák meg, kérem –, versem: a csend.

(1973)